

Лілія Дідух,
студентка магістратури
ННІ філології та журналістики.
Науковий керівник: **Г. М. Доброльожа,**
кандидат філологічних наук, доцент.

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ ЯК ЗАСІБ ВИРАЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ТА КУЛЬТУРНОГО НАДБАННЯ НАРОДУ (НА МАТЕРІАЛІ ПОЛІСЬКОЇ ДІАЛЕКТНОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ)

У статті проаналізовано фразеологічні одиниці Полісся, а також на основі поліської діалектної фразеології досліджено елементи національного й культурного життя українського народу.

Незаперечною є теза, що народна фразеологія – самобутнє явище, яке характеризується найбільшим ступенем екстралінгвальності. Поряд з лексикою фразеологія є чи не єдиною ділянкою мовних явищ, де зміст культури відбивається об'єктивно і повно. Навіть у фраземах, що втратили етнокультурне наповнення, залишається їхня традиційна українськість.

Питання фразеології у мовознавстві привертали і привертають усе більшу увагу науковців. Активно досліджується різний фразеологічний матеріал, поглиблюється обґрунтування ряду важливих теоретичних положень, насамперед пов'язаних з основними ознаками фразеологізмів, принципами систематизації, встановленням спільних і відмінних рис між фразеологічними й іншими одиницями мови, аналізуються семантичні, структурно-граматичні та стилістичні особливості фразеологічних зворотів, розробляються питання етимологізації фразеологізмів. Проте не можна стверджувати, що на сьогодні уже достатньо з'ясовано природу фразеологізмів та особливості їхнього становлення й функціонування, а також семантику та походження. Також на особливу увагу заслуговують дослідження української діалектної фразеології.

Діалектні відмінності у фразеологічному складі української мови безсумнівні. Адже фразеологізми творяться на основі лексики, яка суттєво відрізняється в різних українських діалектах. У живому мовленні постійно виникають стійкі словосполучення, і процес фразеотворення доцільно досліджувати саме на матеріалі діалектного

мовлення, оскільки саме на цьому рівні легше простежуються передумови виникнення фразеологізмів, шляхи їх творення, видозміни структури, особливості функціонування тощо. До того ж діалектне мовлення, що існує в різноманітності варіантів своєї структури і легше піддається впливові як з боку літературної мови, так і з боку діалектів тієї самої мови та суміжних діалектів інших мов, дає можливість наочніше простежити виникнення таких цікавих і важливих з погляду дослідження фразеологізмів явищ, як фразеологічна синонімія, контамінація фразеологізмів [2, с. 16].

Багата мова – це не тільки численні слова-синоніми, а й інші виразові засоби, які роблять її красивою та образною, гнучкою та експресивною. Серед мовних перлин чи не найбільше виділяються усталені сполуки – фразеологізми, що виражають думки та сподівання самих мовців, їхню історію, побут, культуру, а також через образне слово єднають різні покоління.

Основним джерелом збагачення фразеології літературної мови є жива розмовна мова. Безумовно, у діалектному мовленні є стійкі словосполучення, спільні з літературними відповідниками, проте значна кількість фразем є ендемічною, тобто функціонує лише у конкретному регіоні.

У фразеологічному багатстві поліських говірок відображено мудрість народу, його історичний досвід, світогляд, систему моралі, своєрідність духовної та матеріальної культури, саме тому регіональний фразеологічний фонд є індивідуальним і неповторним.

Українська мова – складова культури українського народу, її вивчення тісно пов'язане з етнокультурознавчими знаннями – сукупністю знань про побут, звичаї, традиції народу.

Через фразеологічний зміст відкривається глибина матеріальної та духовної культури, яку надійно зберігає мова, – найдавніші уявлення про світ, релігійні погляди та звичаї, народні обряди, закони повсякденного життя наших пращурів. На думку професора В. М. Мокієнка, саме ця «позамовна» інформація, яку містять у собі фразеологізми, викликає наукове зацікавлення фразеологів, етнографів, літераторів, істориків [3, с. 191].

Учені пропонують класифікацію етнофразем, яка тісно пов'язана з особливостями української духовної та матеріальної культури (Аркушин, Доброльожа-1, Доброльожа-2). Серед фразеологізмів, які визначають національну самобутність духовної культури народу, виділяють: 1) фразеологізми, пов'язані з громадським побутом і

звичаєвістю: *держатися купи, хата скраю, ганяти вітер по вулицях, лихий пастух вовка годує*; 2) фразеологізми, пов'язані з поняттями сім'ї, сімейного побуту, родинної обрядовості: *з діда-прадіда, батькова стріха, як брат із сестрою, жіноче діло, народитися в сорочці, мати добре ім'я, готувати рушники, як засватана дівка, вернутися з рушниками, давати гарбуза, стояти на рушнику, зав'язати голову (косу), не поминати лихом, пом'янути добрим словом*; 3) фразеологізми, що відображають основи народних знань: *досвіт сонця, з півнями, глупа ніч, рік у рік, за версту почути, міряти кроками, як снопів на возі, міряти однією міркою*; 4) фразеологізми, що відображають народно-календарні звичаї та уявлення про світ природи: *давати коляду (Різдво), з роси та з води (Стрітення), не завжди котіві масляна (Масляна), сорока на хвості принесла (Сорок святих), як журавлі в небі (Теплого Олексі), не щодень Великдень (Великдень), зозуля закувала (св. Петра і Павла)*; 5) фольклорні елементи в українській фразеології: *виплакати очі, білі рученьки ламати, роса на косу, роса на очі карі*; 6) етикетні формули: *не в гніві сказано, та й будь по тому, даруйте на слові, у добрий час, з вашої ласки, з роси та води, іти з миром* [4, с. 54].

Серед фразеологізмів, що виражають національну самобутність у сфері матеріальної культури народу, виділяються стійкі словосполучення, етимологічно пов'язані: 1) з основними галузями господарства (землеробство, скотарство); 2) з допоміжними видами господарської діяльності, домашніми промислами; 3) з поселенням та житлом; 4) з одягом та взуттям; 5) з їжею та харчуванням; 6) із засобами пересування.

Людина приписувала всім навколишнім предметам властивості, притаманні їй самій, судила про невідоме за аналогією з тим, що їй було зрозуміло. Наприклад, здавна відомо про цілющі властивості часнику і цибулі, ці чудодійні городні рослини вважалися домашніми оберегами, захисниками від нечистої сили, тому залишки такого світосприйняття збереглися у фразеологізмах: *нагодувати цибулькою, втерти часнику*. Фразеологізми відображають те, що оточувало хлібороба у дворі, у господарстві, у городі: *біб – залишатися на бобах; капуста – капустяна голова; гарбуз – гарбуз на вербі, облупити гарбуза; морква – хатня морква, шкребти моркву; мак – як маку, зелений мак цвіте, як за гріш маку, не з маком*.

Велика група фразеологізмів пов'язана з багатьма ремісничими видами діяльності: *ковальство – міцного гарту, дати гарту, кувати*

залізо, кувати на обидві руки (добре тому ковалеві, що на обидві руки кує), обценьками обхопити, обценьками не вирвеш (не витягнеш) слова, кувати залізо, поки гаряче; гончарство – розбити горщик, заглядати в горшки, макітра розуму, під горщик підстригати; столярство – як з молоточка, гострити сокиру, глуха сокира; бондарство – сказав, як в бочку стрельнув, котити бочку, розсохлась бочка, як у бездонну бочку, як обруч на діжці лопнути.

Допоміжними заняттями населення були мисливство та рибальство. Рибальство й мисливство як види народногосподарської діяльності стали основою для творення фразеологізмів на основі спостережень: 1) за поведінкою, зовнішнім виглядом, життям тварин і риб – *собачий нюх, скалити зуби, як бобер у салі, як риба у воді почуватися, як карась ротом глипає, німий як риба, як риба у воді, задкує мов рак, як рак на міліні*; 2) за умовами та досвідом полювання на них – *впіймати на гачок, тримати слід, вивести на слід, вивести на чисту воду, за зябра брати (взяти, схопити), ловити окунів, носом рибу вудити, клювати носом, знати, де раки зимують, мати пристріляне око, перехоплювати на льоту, вирвати з пазурів, ділити шкуру невбитого ведмедя*.

Центром господарського і побутового життя селянства був двір. Усі садиби здавна огороджувалися, цей досвід знайшов відображення в стійких сполученнях слів: *жити тин у тин, як за тином, ні кола ні двора, ні тину ні двору, прохідний двір*. Огорожа мала ворота для в'їзду, переважно з суцільних, добре підібраних дощок; вхідні двері – хвіртку; перелаз – підвищений над рівнем землі отвір для проходу людини, утруднений для худоби. Ці особливості архітектури залишили у фразеологічному мовленні ряд фразем: *як собаці на перелазі, ні в тин ні в ворота, ні в які ворота не лізе*.

Житлове помешкання в господарському комплексі мало велике значення, адже в ньому зосереджувалося усе життя родини. Загальнопоширеною житловою спорудою в Україні була хата. Велика група фразеологізмів етимологічно пов'язана з уявленням про хату як осередок родинного життя: *вертатися до хати, виносити сміття з хати, повна хата, не виходити з хати, не могли й хати перейти, наговорити повну хату, держатися хати, не минати хати* та ін.

Внутрішнє розташування інтер'єру – одна з найстійкіших ознак. Особливості планування житла знайшли відбиток у фразеологічних одиницях: *танцювати від печі, не з одної печі хліб їсти, святий кут, видивитися вікна*.

В інтер'єрі старого житла важливим елементом були меблі. У старому селянському помешканні особливу увагу приділяли скрині, в якій зберігався посаг та цінний одяг. В облаштуванні старого селянського житла використовували кераміку – миски, глечики тощо. Особливо популярними з усіх видів керамічного посуду були миски, які стояли рядами на полицях мисника. У художньому мовленні використовуються фразеологічні одиниці, утворені в результаті образного переосмислення елементів інтер'єру селянського житла: *ані печі ані лавки, лягти на лаву, класти зуби на мисник, розбити глек, заглядати у миску, порожня скриня.*

Ряди фразеологічних сполучень слів утворилися на основі символічної знаковості одягу: *полатати жупан, сіра свита, обібрати до сорочки, сорочку останню скинути і віддати, зав'язати хустку, як у віночку, піти по сорочку.*

У фразеологічному багатстві української мови відображено мудрість народу, його історичний досвід, світогляд, систему моралі, своєрідність духовної і матеріальної культури, через це фонд етнофразем поліщуків є індивідуальним і неповторним.

Фразеологічні сполучення є найважливішим засобом мовної образності та виразності. Розмовна фразеологія Полісся різноманітна, яскраво експресивна та емоційно насичена.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бусел В. Великий тлумачний словник сучасної української мови. – Київ – Ірпінь: Перун, 2001. – 1426 с.
2. Бевзенко С. Актуальність вивчення української діалектної фразеології // Мовознавство. – 1972. – № 2. – С. 15-19.
3. Мокиєнко В. М. В глибок поговорки. – К.: Рад. школа, 1989. – 221 с.
4. Соловець Л. Джерела фразеологізмів етнокультурного змісту // Українська література в школі в ЗОШ. – 2004. – № 8. – С. 52-56.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ ДЖЕРЕЛ

Аркушин	Аркушин Г. Л. Сказав, як два зв'язав: Народні вислови та загадки із Західного Полісся і Західної частини Волині. – Люблін; Луцьк, 2003. – 178 с.
Доброльожа-1	Доброльожа Г. Красне слово – як золотий ключ. Постійні народні порівняння в говірках Середнього Полісся та суміжних територій. – Житомир: Волинь, 2003. – 160 с.

Доброльожа-2

Доброльожа Г. Фразеологічний словник говірок
Житомирщини (електронний варіант).